

Eesti Keele Instituut

A ... NAGU ANTONÜÜM

ENE VAINIK,

„Üks keel, sada kihti“

EMAKEELE SELTSI KÕNEKOOSOLEK
27. 11. 2018

TAUSTAKS

Assotsiatsioonisõnastiku koostamine 2016.—2018.

1300 märksõna, igal ca 300 vastust, ca 110000 erinevat stiimuli ja vastuse paari, ca 400 püsivastajat ja samapalju teisi.

Vastandi mainimine on väga levinud strateegia. 100 sagedasema paari hulgas ($F \geq 0,47$) iga kolmas (32,3 %).

Eesti Keele Instituut

Asta Õim
Antonüümisõnastik

Keele ja Kirjanduse Instituut, Tallinn 1995

© Asta Õim, 1995

Ca 2000 paari, üldisem, markeerimata (positiivne) on märksõnaks

NÄITEID VASTANDAMISEST I

ÕIGE → VALE 0,73

VASAK → PAREM 0,71

LÜHIKE → PIKK 0,56

NOOR → VANA 0,55

MUST → VALGE 0,49

VÄHE → PALJU 0,58

PAREM → VASAK 0,51

AÕ: +

NÄITEID VASTANDAMISEST II

VEND → ÕDE 0,7
ALGUS → LÕPP 0,65
LÄÄS → IDA 0,65
MEES → NAINE 0,63
TÜDRUK → POISS 0,61
VASTUS → KÜSIMUS 0,61
PÕHI → LÕUNA 0,56
KUKK → KANA 0,54
TÜTAR → POEG 0,52
SÕDA → RAHU 0,52
OSTJA → MÜÜJA 0,48
PÄEV → ÖÖ 0,47
VÕIT → KAOTUS 0,47

LÕPP → ALGUS 0,51
IDA → LÄÄS 0,65
NAINE → MEES 0,52
POISS → TÜDRUK 0,57
KÜSIMUS → VASTUS 0,58

AÕ: +

NÄITEID VASTANDAMISEST?

ÄI → ÄMM 0,59

ÄMM → ÄI 0,53

SAI → LEIB 0,53

LEIB → SAI 0,47

AITÄH → PALUN 0,52

ONU → TÄDI 0,51

TÄDI → ONU 0,5

KOER → KASS 0,47

EESTLANE → VENELANE 0,37

AÕ:--

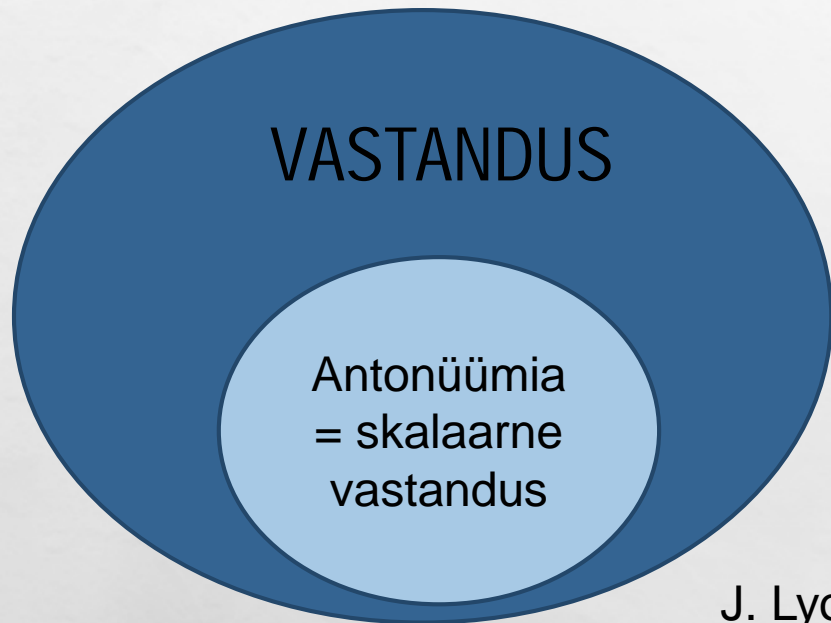
VASTANDUS ON LÄBIV STRATEEGIA

- Keele omandamine (lastel ja ka õppijatel) vastandpaaride kaupa.
- Assotsiatsioonide testid, nt ingl keeles 40 sellist stiimulit (J. Deese 1964), mis esmajoones kutsusid esile vastandi. Iga sõna kutsub inimeste teadvuses esile oma vastandi (Trier 1931 < Jones jt 2012).
- Kirjanduses (retoorikas ka). Aitab teha mõtet reljeefsemaks.
- Metafoorses mõtlemises, nt suunametafoorid HEA ON ÜLAL/HALB ON ALL, KONTROLL ON ÜLAL/ KONTROLLITUD OLEMINE ON ALL, ÕNNELIK ON ÜLAL/KURB ON ALL jne.

VASTANDID JA ANTONÜÜMID

- „Vastandid“ tuntud antiikfilosoofias, religioonides, loogikas, teadustes.
- *Vastand* (ka *opposition* > Id) – ‘see, mis asetseb *vastas, vastakuti*’. Ruumikujutlusel põhinev.
- Termin *antonüüm* 1867. a täiendamaks arusaama leksikaalsetest suhetest (vrd *sünonüüm*). (Murphy 2003 :9)

TERMINOLOOGIA

J. Lyons 1977
A. Cruse 2000
R. Pajusalu 2009

A. Õim 1995
S. Jones jt 2012
L. Murphy 2003

MIS ON ANTONÜÜMIA?

- Kergem tuua näiteid, kui öelda, mis see on.
- Kas *semantiline*, *leksikaalne* või *leksikaalsemantiline* suhe.
- Semantiline: tähenduslikult vastandlikud paarid. Kuid mitte kõik ei ole antonüümid (nt *paks* ja *peenike* vrd *kõhn* ja *tüse*)
- Leksikaalne: see on seos sõnade ja mitte tähenduste vahel (Justeson ja Katz 1991). Kinnistunud seos.

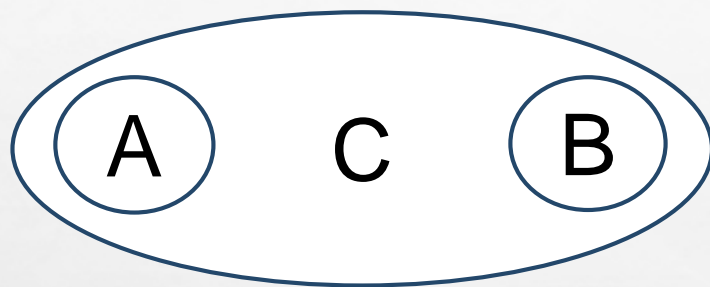
MÄÄRATLUSI

- Defineeritud paradoksaalselt kui **maksimaalselt sarnase ja maksimaalselt erineva tähendusega** sõnad (Pajusalu 2009: 141; Cruse 1986:197). Nt *hea* ja *halb*.
- „**Minimaalse kontrasti reegel**“ (Clark 1970) ← komponentanalüüs. Sarnasus: sõnaklass, paradigmaatiline asendatavus, kollokatsioonide profiil.
- L. Murphy (2003) sõnastab „**kontrastisuhte**“ mingi hulga liikmete vahel, mis jagavad kõiki antud kontekstis olulisi tunnuseid peale ühe. Antonüümiasuhe on selle erijuhtum. Metaleksikaalne, st teadmised sõnadest.
- S. Jones jt (2012) nimetavad antonüümideks sõnapaare, millel on antud kontekstis vastandlikud tähendused. **Maksimaalne sarnasus ja minimaalne erinevus**. Esinemine samas kontekstis on kinnistumise faktor.

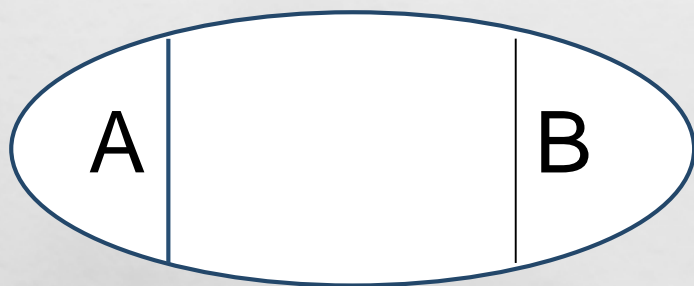
TÜÜBID

- 1. Komplementaarne vastandus (sõnade paar, mis jagab tähendusvälja kaheks, nt *õige//väär*, *mees//naine*, *surnud//elus*).
- 2. Skalaarne vastandus (adj ja adv, mis eeldavad omaduse skaalat ja normi, mis jagab skaala n-ö kahte otsa) nt *pikk—o—lühike*, *aeglane —o—kiire*, *suur—o—väike*.
Võrdlusastmed, skaalal tavaliselt rohkem sõnu kui kaks.
- 3. Suunavastandus, sh antipoodid (nt *ida* ja *lääs*), reversiivid (verbipaarid, nt *ehitama* ja *lammutama*), konversiivid (sama situatsioon eri vaatepunktist nt *all* ja *peal*, *ostma* ja *müüma*).

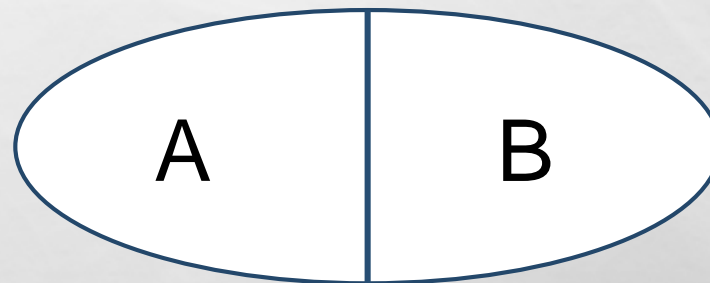
SEOSSED

KAASALLUMINE

VASTUPIDISUS

VASTURÄÄKIVUS

KAASALLUMINE

äi ja ämm (abikaasa vanemad)

sai ja leib (pagaritooted)

aitäh ja *palun* (viisakusväljendid)

onu ja tädi (vanemate õed-vennad)

koer ja kass (lemmikloomad)

eestlane ja venelane (rahvuste nimetused)

TAUSTAL ON ÜTLUSED, VÄLJENDID

*VEND → ÕDE

õde-vend, õed-vennad

ÄI → ÄMM

äiad-ämmad

LEIB → SAI

leivad-saiad

*KUKK → KANA

kukk või kana noor või vana

*SÕDA → RAHU

„Sõda ja rahu“ (L. Tolstoi)

*MUST → VALGE

must-valge, ei öelnud musta ega valget

KOER → KASS

nagu kass ja koer

*PÄEV → ÖÖ

ööpäev

PERSPEKTIIVSED SUUNAD

- Semantika: vastandamine on suguluses kaasallumisega e hüponüümiaga. Kas võiks pidada selle hierarhiasuhte erijuhtumiks?
- Kasutus: antonüümid kontekstis ja konstruktsioonides. Korpusuuringud. Senisest erinev tüpologia: abistavad, koordineeritud jne (Jones jt 2012, Murphy 2003 jne).
- Psühholingvistika: heade e kanooniliste antonüümipaaride staatus, nende omadused võrreldes „vähem headega“.

Täna tähelepanu eest!